

ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Макроекономіка. Підручник

Б.Є.Кваснюк, чл.-кор. НАН України

Інститут економіки та прогнозування НАН України

Тема 5. ВІДТВОРЮВАЛЬНА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 5.1. Теоретичні аспекти відтворення ВВП
- 5.2. Пропорційність і диспропорції в економіці України
- 5.3. Фондоозброєність праці та завдання технологічної модернізації
- 5.4. Доганяючий розвиток і накопичення капіталу

Література

1. Агапова Т.А., Середина С.Ф. Макроекономіка: Учебник / Под общ. ред. А.В.Сидоровича. – М.: "Дело и сервис", 2001.
2. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: "Знання", 2004.
3. Мэнкью Н.Г. Макроекономіка. – М.: Изд-во МГУ, 1994.
4. Пол А. Самюелсон, Вільям Д. Нордгауз. Макроекономіка. – К.: "Основи", 1995.
5. Рудігер Дорнбуш, Стенлі Фішер. Макроекономіка. – К.: "Основи", 1996.

5.1. Теоретичні аспекти відтворення ВВП

Відтворення ВВП здійснюється на засадах економічного зростання, тобто в розширеному масштабі, коли на основі інтенсифікації виробництва підвищується технологічний рівень економіки, зростає добробут населення. Проте економічне зростання не завжди означає економічний розвиток. У господарській практиці різних країн інколи – в умовах консервації доходів населення, незмінності технологічного рівня виробництва – спостерігаємо зростання без розвитку. Тому вивчення проблем відтворення ВВП має спиратися на систему індикаторів економічного розвитку. В сучасній науковій літературі таких індикаторів подано дуже багато, передусім, у теоріях стійкого розвитку, національної та міжнародної конкурентоспроможності, ендегенного зростання тощо. Всі вони виконують позитивні пізнавальні функції, але, маючи специфічні ознаки, недостатньо характеризують власне відтворювальні процеси. Виразніше питання розкриваються аналізом структурних змін в економіці. Популярна зараз концепція ендегенного зростання, заснована на структурних імперативах, поєднує переваги відкритості економіки і торговельної лібералізації з необхідністю власної структурно-технологічної політики, спираючись на внутрішній ринок. Структурно-технологічні підйоми включають завдання держави щодо синхронізації різних структурних процесів.

Розширене відтворення ВВП потребує оптимізації економіки та її співвідношень за видами економічної діяльності, збільшення частки виробництв кінцевої продукції (інвестиційні та споживчі товари), особливо машинобудування, випереджувального зростання сфери послуг і галузей "нової економіки"; для технологічної структури – розвитку виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів, подолання "технологічної багатокладності" та структурного безробіття; зменшення частки проміжного споживання у валовому випуску товарів і послуг, збільшення частки інвестицій у ВВП, підвищення питомої ваги інноваційної складової у структурі валового накопичення; для інституційної структури – посилення економічної конкуренції, зменшення частки державного сектора, демонополізації економіки, випереджувального розвитку малого і середнього бізнесу, венчурного підприємництва.

Механізм здійснення структурних зрушень є більш-менш ясным з точки зору традиційних факторів економічного розвитку. В західних джерелах особливо виокремлюють моделі факторного аналізу Р.Солоу.

Модель Р.Солоу спирається на аналіз визначальної ролі національних заощаджень, приросту населення і технологічного прогресу. Вона виходить із функціональної залежності між кількістю продукту, праці та капіталу, що була встановлена американськими вченими Коббом і Дугласом ще на початку ХХ століття. Виробнича функція Кобба–Дугласа $Y = AK^aL^b$ поклала в основу процеси заміщення живої праці уречевленою. Параметри a і b показують, у яких пропорціях ресурси капіталу і праці впливають на випуск продукції. Зокрема, за підвищення затрат праці на n може відбуватися таке саме збільшення приросту продукції, як, можливо, і за зростання основного капіталу на $3n$. Саме Кобб і Дуглас уперше одержали формулу $Y = 1,01K^{0,25}L^{0,75}$.

Поглиблена інтерпретація цієї виробничої функції була здійснена багатьма вченими й, у першу чергу, Я.Тінбергеном і Є.Денісоном. Вони доповнили її внеском технологічного прогресу. За радянських часів було здійснено численні дослідження вірогідності виробничої функції, в тому числі у працях А.Кваші, Л.Терехова, Д.Чернікова, І.Осадчої, а найбільше – А.Анчишкіна.

У моделі Солоу чільне місце відведено заощадженням (S), які обчислюються як ВВП за мінусом споживання і державних закупок. Звідси:

$$Y = (1 - S) + i.$$

Інвестиції (i), або накопичення капіталу, безпосередньо визначають економічне зростання і передумови структурної політики. Власне, накопичення свідчить про приріст ресурсів ВВП, але його треба скоригувати на вибуття капіталу внаслідок фізичного і морального спрацювання. Зміна капіталоозброєності дорівнюватиме інвестиціям за мінусом вибуття капіталу. Саме оптимальний приріст накопичення капіталу визначає темпи економічного і соціального прогресу суспільства. Рівень накопичення капіталу, що забезпечує стійкий стан із найвищим рівнем споживання, називають золотим рівнем накопичення капіталу.

Понад 80 років існування моделі Кобба–Дугласа не змінили частки праці та капіталу. У США частка праці становить 0,7–0,75, капіталу – 0,25–0,3, але істотно зріс внесок технологічного прогресу.

Співвідношення між працею і капіталом західна економічна думка визначає на підставі понять граничної продуктивності праці та граничної продуктивності капіталу, що були введені в економічний аналіз американським економістом Дж.Б.Кларком і розвинуті Є.Денісоном, Р.Солоу та іншими авторами. Проте ця теорія зазнала багато критики, зокрема, з боку кембриджської школи лівого кейнсіанства на чолі з Дж.Робінсон. У системі національних рахунків 1993 року теорія факторів у явному вигляді відсутня. Загалом забезпечення економічного розвитку досягається приростом основного капіталу, витрат на робочу силу і технологічним прогресом. Істотну роль відіграють міжнародні фактори, в першу чергу, стан торговельного і платіжного балансів, валютний курс, паритети купівельної спроможності та залежні від них пропорції міжнародного обміну.

Проте факторна модель не дає чіткої відповіді щодо фінансових ресурсів структурної перебудови. В ній екзогенно закладено, що інвестиційні та інші ресурси наявні. Їх лише потрібно правильно використати. В економіках перехідного типу фінансові джерела структурної перебудови економіки існують, але вузьким місцем є економічний механізм їх мобілізації, система перерозподілу доданої вартості в міжгалузевому розрізі, збалансована державна політика в цій сфері.

Таблиця 1

Основні макропоказники економічного і соціального розвитку України у 2005–2008 роках

№ з/п	Показник	2005	2006	2007	2008 прогноз	
		звіт	звіт	очікуване	базовий сценарій	альтернативний сценарій
1	Номинальний ВВП, млрд грн	441,5	537,7	679,5	810,1	806,7
2	ВВП реальний, темп зростання, %	102,7	107,1	106,5	107,2	104,8
3	Індекс споживчих цін, % у середньому до попереднього року	113,5	109,1	109,6	108,0	109,6
4	Індекс цін виробників, % у середньому до попереднього року	116,7	109,6	118,3	114,1	116,5
5	Обсяг продукції промисловості, % до попереднього року	103,1	106,2	108,5	109,0	106,4
6	Валова продукція сільського господарства, % до попереднього року	100,1	102,5	95,1	109,1	104,6
7	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млрд грн	64,4	76,3	86,9	100,5	88,8
	Прибуток, млрд грн	89,2	110,6	127,8	147,0	136,3
8	Прямі іноземні інвестиції (приріст капіталу), млн дол. США	7843,1	4295,9	5000	5500	5000
9	Обмінний курс гривні до долара США (середній за рік)	5,12	5,05	4,95–5,25	4,95–5,25	4,95–5,25
10	Монетарна база, % до попереднього року	153,9	117,5	121–126	119–124	119–124

Джерело: розраховано за даними Міністерства економіки України.

В українському перехідному суспільстві в 1991–2007 роках відтворення ВВП пройшло два етапи: в 1991–1999-х на тлі системної кризи відбувалося відтворення на звуженій основі, а в 2000–2007-х спостерігалось відновне економічне зростання (табл. 1), де в суперечливій формі поєднувалося зростання без розвитку, були закладені певні підвалини переходу на траєкторію сталого росту.

5.2. Пропорційність і диспропорції в економіці України

У сучасному світі спостерігається нове явище, яке свідчить про диспропорційність економічного розвитку і містить внутрішні потенції кризових потрясінь незалежно від об'єктивних циклів ділової активності. Ця диспропорційність не зводиться до відомої різниці в душовому виробництві ВВП між багатими і бідними країнами. Вона спричинена глобалізацією міжнародних фінансових потоків, їх спекулятивним обігом, що час від часу призводить до фінансових криз у різних регіонах світу.

Фінансові дисбаланси визначаються зростанням зовнішніх зобов'язань, експансією міжнародної ліквідності на тлі хронічного підвищення зовнішнього дефіциту США і профіциту платіжних балансів Росії, Китаю і деяких інших азійських країн. Що стосується України, то тут домінують заспокійливі погляди на стан державного боргу за цілковитого ігнорування характеру валових боргових зобов'язань, які погіршують і без того викривлену структуру економіки.

Характерною рисою зовнішнього боргу України 2006 року було рекордне зростання заборгованості банківського (на 8 млрд дол. США) та інших секторів економіки (на 6,6 млрд дол.). На 1 січня 2007 року обсяг валового зовнішнього боргу становив 54,5 млрд дол. (51,2% від ВВП), збільшившись упродовж року на 14,9 млрд дол. (37,3%) проти 9 млрд дол. (29,3%) 2005 року¹. У структурі валового зовнішнього боргу 72% становлять довгострокові зобов'язання.

Фінансові дисбаланси породжують нестабільність американського долара, його девальвацію, посилюють дефіцит зовнішньої торгівлі, засилля іноземних товарів і ведуть до некерованої деструкції української економіки. Відбуваються приховані процеси подальшого погіршення пропорційності. Так, зосередження в оптовій торгівлі та посередництві в торгівлі паливом і продовольчими товарами близько третини загальної кількості підприємств, що впроваджують практику трансфертного ціноутворення, впливає на скорочення частки у виробництві валової доданої вартості сільського господарства і харчової промисловості та перетік її до торгівлі.

Певним свідченням негативного впливу фінансових дисбалансів на українську економіку стало підвищення цін на сировину і матеріали. У 1994–2005 роках ціни на природний газ зросли в Росії з 83,25 дол. за 1000 куб. м до 212 дол., у США – з 68,94 дол. до 319,03 дол., значне зростання цін спостерігалось на вугіллі, алюмінії, вовну і сотні інших продуктів. Наприкінці 2007 року ціни на нафту досягли історичного максимуму – 100 дол. за барель. Під впливом цих і деяких інших обставин збільшуються видатки підприємств на енергоносії, хімічні матеріали і послуги торгівлі.

¹ Україна 2006. Довідник / Секретаріат Кабінету Міністрів України. – К., 2007. – С. 102.

Відповідно до цих обставин стратегічним завданням України є зміцнення, по суті, глибоке реформування фінансів підприємств і організацій. Попри ринкові перетворення досі доринковою залишається будова капіталу – найважливішої ланки фінансової системи сектора нефінансових корпорацій. На 1 січня 2007 року внутрішня поточна дебіторська заборгованість складала 357,5 млрд грн, кредиторська – 416,8 млрд грн. В економічній політиці важливо зробити акцент на розвиткові національних ринків і національного капіталу, передусім, у переробних галузях, розширенні спектру й обсягів фінансових ресурсів за рахунок капіталізації підприємств, мобілізації "довгих грошей" – коштів страхових компаній, пенсійних фондів, виведенні корпоративних фінансів із глухого кута неплатоспроможності.

В Україні, на відміну від західних держав, де помітною є тенденція до зниження рівня національних заощаджень, валові заощадження становлять не менше 25% ВВП, чисті – 14–15% ВВП, що є великим, але ще не мобілізованим ресурсом розвитку. Структурна політика в державі має виконувати активну функцію щодо перебудови відтворювальних пропорцій у національній економіці, оптимізації співвідношення різних її секторів – споживчого, інноваційного, енергосировинного й інфраструктурного. У світовому господарстві сталими тенденціями є збільшення часток споживчого сектора, інвестиційно-інноваційного, а також відносно скорочення енергосировинного й інфраструктурного секторів.

В Україні у структурі реального сектора на споживчий припадає 19,7%, інвестиційно-інноваційний – 18,2%, енергосировинний – 23,8%, інфраструктурний – 19,7%.

Наведені пропорції відбивають внутрішні міжгалузеві зв'язки без урахування сфери послуг. Що стосується світової економіки, зокрема розвинених країн, то там на споживчий сектор припадає до 50% ВВП, інвестиційно-інноваційний – до 20% – передусім, за рахунок удвічі більшої частки машинобудування, енергосировинний – до 7%, сектор інфраструктури – до 30%.

Відставання України спричинено надто низькими частками споживчого сектора і сектора інфраструктури та надто великою часткою енергосировинного сектора. Проте найбільші проблеми має інвестиційно-інноваційний сектор. В Україні відсутній ефективний механізм конвертації заощаджень в інвестиції, актуальним залишається перехід від факторної до інвестиційної моделі з наступним розширенням інноваційних факторів розвитку. Велике значення має відіграти виробничо-технологічна модернізація обробної промисловості, електроенергетики, транспорту і сільського господарства.

У системі державного управління відсутні необхідні інструменти оцінки і прогнозування міжгалузевих перетоків доданої вартості та інвестиційних коштів, призначених для ухвалення стратегічних рішень і запровадження економічної мотивації для структурних зрушень. Прогнозування соціально-економічного розвитку має трансформуватися з загальних макромоделей балансово-економетричного ґатунку в моделі, побудовані на основі міжгалузевих балансу, системи національних рахунків і моделі окремих секторів економіки.

Це має поєднати численні галузеві прогнози і програми в єдину систему, розв'язати актуальні народногосподарські проблеми, які накопичувалися роками. Так, у провідній галузі української економіки – чорній металургії – частка мартенівської сталі становить близько 45% проти 20% у Росії, 7% у Китаї. В розвинених країнах мартенівські печі взагалі не використовують. Указані факти стали наслідком порушення пропорцій розвитку між металургією і машинобудуванням. Якщо перша загалом зберегла свої виробничі позиції, хоча і без необхідної технологічної модернізації, то друга занепадала, скоротивши випуск продукції більше ніж у два рази. З таких самих причин деградувало сільське господарство, легка промисловість і деякі інші види економічної діяльності.

У національній економіці спостерігаються великі, навіть надмірні внутрішні коливання дохідності – від мінусової у видобуванні вугілля і торфу до завищеної в торгівлі та вантажному транспорті. Внаслідок різних причин пільгові умови мають такі види економічної діяльності, як видобування вуглеводів, нафтоперероблення, пошта і зв'язок, фінансове посередництво тощо. Найскладніші умови в реальному секторі економіки, який, власне, і формує ключові передумови ефективності та пропорційного розвитку економіки. В невідповідному становищі, про що свідчить нестача відтворювальних ресурсів і передових технологій, перебуває більшість видів обробної промисловості, передусім, машинобудування.

Розподіл валового прибутку складається на користь фінансового посередництва, операцій із нерухомістю, торгівлі. Так, машинобудування, яке виробляє 4,7% ВВП, привласнює тільки 3,2% валового прибутку, металургія – 2,7%, або в 1,85 раза менше, ніж операції з нерухомістю й у 3,72 раза, ніж торгівля. Обробна промисловість сплачує 53,4% податків на виробництво та імпорт, а торгівля й операції з нерухомістю – тільки 10,8%.

Цінові та податкові перекоси сприяють відтворенню енергосировинної структури економіки за рахунок стримування обробної промисловості як двигуна технологічного прогресу. Між тим, оптимальний розподіл ресурсів досягається за умови, що граничні витрати на виробництво і приріст результатів на одиницю витрат є рівним для всіх виробників, що граничні продукти пропорційні їх ринковим цінам.

Низькоприбутковими залишаються сфера інформатизації, дослідження і розроблення, освіта, охорона здоров'я, тобто ті види економічної діяльності, які формують визначальні засади національної конкурентоспроможності, провідну роль особистісного фактору. Все це свідчить про перекоси макроекономічної відтворювальної структури ВВП і про необхідність подальшого реформування всієї системи державного регулювання економікою.

5.3. Фондоозброєність праці та завдання технологічної модернізації

В Україні вже закладені певні підвалини для забезпечення необхідних рівнів національних заощаджень. Проте і сьогодні зберігаються серйозні труднощі для їх досягнення, пов'язані, передусім, із реальним сектором економіки.

Критичним фактором відтворення ВВП є стан основних фондів, ступінь зносу яких становить 50%, у тому числі у промисловості 58%. Середній вік фондів матеріального виробництва дорівнює 21,7 років. Потреби в реновації їх задовольняються на 37,3%.

З огляду на ступень зносу фондів і потреби в їх реновації тільки для виходу в режим простого відтворення основного капіталу обсяг виробничих інвестицій треба збільшити в найближчі роки в чотири рази, а у сфері НДДКР – у п'ять разів.

У розвинених країнах фондоозброєність праці безперервно зростає. У США, приміром, за останніми даними, вона досягла понад 100 тис. дол. Це суперечить поширеній думці про те, що постіндустріальний світ відмовляється від великого машинного виробництва. Постіндустріальна економіка є цілком протилежною деіндустріалізації.

На дуже низькому рівні в Україні перебуває такий відтворювальний ресурс, як амортизація, кошти якої призначені для формування до 70% капітальних укладень. 2006 року частка амортизації у структурі операційних витрат дорівнювала 2,5%, у тому числі у промисловості – 3,6%. Слід зазначити при цьому, що облік амортизаційних відрахувань здійснюється традиційними методами, тобто не враховується такий важливий елемент, як переоцінка фондів за відновною вартістю. Є підстави вважати, що амортизація недооцінена, а ресурси капіталовкладень не ідентифіковані належним чином. Згідно з методологією національних рахунків, порядок обчислення амортизації (споживання основного капіталу) передбачає перерахунок їх у цінах базового року, інфлятування цих значень у поточні ціни з використанням індексів цін.

Усе це також впливає на визначення коефіцієнтів введення і вибуття основних фондів. Співвідношення між ними становить орієнтовно 5,3 : 1,1, тобто для заміни зношених фондів спрямовується 21% нововведених. У розвиненіших країнах норма оновлення досягає 8–9%, а заміни 3,5–3,8%. В Україні норма простого відтворення має бути підвищена мінімум до 5% відносно відновної вартості виробничого капіталу. Слід також припинити практику використання амортизаційних коштів не за прямим призначенням.

У промисловості України фондоозброєність праці за паритетами купівельної спроможності (2002) становила 2005 року 45,5 тис. дол., а з урахуванням зносу – 27,3 тис. дол. Отже, економічна стратегія має виходити з випереджувальних темпів науково-технологічного оновлення виробничого апарату, бо це є розв'язанням головних завдань розширеного відтворення ВВП.

За роки пострадянської ринкової перебудови в Україні відбувався процес технологічної деградації економіки, знизилася частка п'ятого технологічного укладу, збільшилася відповідно частка третього і доіндустріального укладів. Це призвело до падіння національної конкурентоспроможності, певного витіснення продукції вітчизняних виробників із внутрішнього ринку.

Від початку виходу з кризи спостерігається перерозподіл зайнятості на користь некваліфікованої робочої сили (кількість представників найпростіших професій 2006 року порівняно з 2000-м зросла на 1,6 млн осіб, або 44,8%, за скорочення чисельності фахівців і кваліфікованих робітни-

ків), що свідчить про домінування в економіці країни застарілих технологій і слабкість інноваційних процесів.

Водночас у світовій економіці склалися передумови для чергового етапу науково-технологічної революції, змістом якого є поширення шостого технологічного укладу. Для нього характерні, передусім, провідна роль науки, яка втілюється у відкриттях і промислових технологіях, нові умови функціонування і розвитку суспільства, задоволення зростаючих потреб населення. Шостий технологічний уклад уключає також базисні виробничі технології, пов'язані з відтворенням і функціонуванням людського капіталу, державного управління і правопорядку. Це наноелектроніка, оптоелектроніка, біотехнології, глобальні інформаційні системи. У виробничому секторі домінуватимуть гнучкі технології, здатні швидко пристосовуватися до змін попиту, безвідходні, екологічно чисті технології, зокрема на основі водневої енергетики, композитні матеріали, кераміка нових поколінь, інтелектуальні продукти. Відбудеться подальша революція в галузі зв'язку, почнеться транспортна революція, великомасштабне впровадження космічних технологій.

В Україні необхідно забезпечити розроблення державної програми науково-технологічного та інноваційного розвитку на перспективу. Слід удосконалити інституційне забезпечення інноваційного розвитку шляхом створення системи стратегічного планування й оцінки розвитку технологій відповідно до національних цілей. Потрібно подолати суто відомчу модель організації та фінансування інновацій, утіливши "національну інноваційну систему" як державну структуру, що виробляє комплекс інституційних, правових і економічних заходів щодо технологічних змін.

Провідною галуззю економіки є машинобудування, яке забезпечує базисні засади періодичного інноваційного оновлення технологічного рівня виробництва, темпи і характер розширеного відтворення валового випуску та валового внутрішнього продукту, конкурентоспроможність економіки, динаміку економічного зростання і якість життя населення.

У ХХ столітті обсяги світового промислового виробництва збільшилися у 26,5 раза, а машинобудування – в 94,5 раза з коефіцієнтом випередження 3,6. У 1950–2000 роках частка машинобудування у структурі промислового виробництва підвищилася в розвинених країнах з 22,4% до 45,3%, або у 2 рази. Така тенденція спостерігається й останніми роками. Натомість в Україні частка машинобудування скоротилася за роки ринкової трансформації з 30% до 13%, або у 2,3 рази.

Стратегія машинобудівного комплексу полягає в його випереджувальному розвитку, підвищенні його частки в зайнятості, інвестиціях і валовому випуску, в радикальній модернізації підприємств на базі поколінь п'ятого і шостого технологічних укладів, прискореному виробництві техніки для заміни застарілих основних фондів. Частка цієї галузі у структурі промислового виробництва має бути доведена в перспективі до 30–40%.

Однією з найгостріших проблем стратегії розвитку української економіки, підвищення її конкурентоспроможності є реформування енергосировинного сектора, зниження у 2–3 рази енергомісткості ВВП і відповідних витрат на всьому технологічному ланцюгу (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика енергетичного аспекту макроекономічної конкурентоспроможності України й окремих країн світу (2004–2005)

Країна	Енергозалежність, % імпорту в загальному обсязі затрат ПЕР	Енергомісткість ВВП, кг у. л., тис. дол. ВВП (за ПКС 2000)	Енергоекологічність виробництва, т CO ₂ /т у. л. ПЕР	Співвідношення цін на 1 кВт електроенергії для населення і промисловості, разів	Співвідношення цін на 1 ГДж природного газу для населення і промисловості, разів	Ступінь відкритості внутрішнього ринку електроенергії, %	Ступінь відкритості внутрішнього ринку природного газу, %
США	65	220	2,5	1,7	1,5	12	н/д
Японія	92	160	2,3	1,5	3,0	30	н/д
Німеччина	62	160	2,4	2,7	1,4	100	100
Франція	50	160	1,4	2,8	1,5	70	70
Фінляндія	56	260	1,8	1,7	1,6	100	н/д
Чехія	27	270	2,6	1,3	1,4	47	0
Угорщина	58	180	2,2	1,5	0,9	67	69
Польща	12	210	3,2	1,7	1,4	52	34
ЄС-25	50	155	2,1	2,0	1,5	-	-
Україна	62	500	2,17	0,6	0,5	20	7

Розв'язання питань енергозбереження залежить, передусім, від підвищення ефективності енергоспоживання, диверсифікації його джерел, збільшення виробництва альтернативних видів енергії, впровадження новітніх технологій, а також гнучкого тарифного регулювання.

5.4. Доганяючий розвиток і накопичення капіталу

У сучасній економічній літературі, доктринах міжнародних економічних організацій домінує концепція доганяючого розвитку, яку рекомендують постсоціалістичним країнам, а також тим, що розвиваються. Проте останніми десятиліттями ця доктрина значною мірою дискредитувала себе: перш за все, країни "третього світу" відчувають наслідки самодостатності західного світу, зниження попиту на традиційні товари їхнього експорту. Постіндустріальна трансформація радикально скоротила потреби Заходу у продукції периферійних держав, що поставило багато які з них на межу економічної катастрофи. Важливішим фактором господарського прогресу віднині є технологічні зрушення, інтелект і творчі здібності людини.

Для України, як і для деяких інших держав із перехідною економікою, єдиним варіантом для забезпечення розширеного відтворення ВВП є доктрина випереджувального розвитку.

Ураховуючи ймовірні перспективи економічного зростання і завдання наближення до розвинених індустріальних країн світу, можливо припустити, що Україна буде в змозі підтримувати темпи зростання ВВП, які у 2–3 рази більші в довгостроковій перспективі, ніж аналогічні показники країн із розвинутою ринковою економікою.

Концепція доганяючого розвитку не придатна для країн із диверсифікованим характером виробництва ВВП. Її використання може бути доцільним у державах з аграрною структурою економіки, що трансформується

в індустріальну. У 1951–2000 роках економічне становище країн, що розвиваються, стосовно розвинених країн помітно погіршилося, в багатьох із них душеві обсяги ВВП не тільки не зросли (наприклад, у Нігерії з її нафтоекспортною орієнтацією ці показники залишилися незмінними), але навіть знизилися.

Повчальним є досвід промислової модернізації Японії. Свого часу експортна політика допомогла їй вийти на друге місце у світі за випуском ВВП. Проте в 1990-х роках недоліки внутрішнього попиту призвели до суттєвих фінансових утрат, зниження ринкової ціни сукупних фінансових активів.

Які ж резерви економічного зростання є в українській економіці та її відтворювальній структурі? Передусім, важливо подолати високу матеріаломісткість виробництва. За експертними оцінками, втрати доданої вартості від збільшення частки проміжного споживання становлять не менше 1/5 загального обсягу, щорічно ВВП недобирає продукції на мільярди гривень. Галузі проміжних продуктів справляють ціновий тиск на галузі з виробництва кінцевих продуктів, які функціонують в умовах низької рентабельності й не можуть формувати ресурси розширеного відтворення.

Статистика свідчить про різний вміст доданої вартості у валовому випуску продукції. Найпродуктивнішими з цих позицій є сільське господарство, машинобудування, будівництво і деякі інші галузі. Їх випереджувальний розвиток може забезпечити додаткові ресурси доданої вартості.

Нелінійність економічного розвитку породжує нову рису в теорії та практиці економічного зростання – його багатоваріантність. Це пов'язано, в першу чергу, з суттєвими відмінностями в розвитку індустріально розвинених країн, тих, що розвиваються, і постсоціалістичних. США, країни Західної Європи, Японія сформували власні моделі економічного розвитку. За наявності низки загальних рис у них різні трудові відносини, системи державного регулювання, корпоративного управління, національно специфічні моделі ринкової економіки. Нерідко пряме запозичення тієї чи тієї моделі без ґрунтовної адаптації до місцевих умов призводило до негативних наслідків. Так, запозичення елементів американської моделі в Україні, згідно з Вашингтонським консенсусом, не тільки не забезпечило економічного зростання, а, навпаки, спричинило глибоку кризу економіки, багаторазове падіння обсягів виробництва товарів і послуг.

Міжнародні економічні організації найважливішим фактором економічного зростання вважають відкритість економіки і лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків. Це об'єктивна логіка взаємопов'язаного світового розвитку, глобалізації економічних зв'язків, що дозволяє реалізувати тій чи тій країні національні конкурентні переваги. Так, Україна не може без міжнародного співробітництва досягти успіхів у літакобудуванні, космічній техніці тощо, зробити прорив у технологічній та інноваційних сферах, перейти на інноваційний шлях розвитку.

Проте відкритість економіки, експортоорієнтоване економічне зростання не можна трактувати виключно позитивно. Передусім, слід урахувувати сировинну складову української економіки, довготривалу динаміку світових цін на традиційні товари експорту. Цінові зрушення на продукцію

українського імпорту й експорту в 1991–2000 роках продемонстрували тенденції "збіднюючого розвитку" країни.

Теорія і практика господарювання свідчать про провідну роль накопичення основного капіталу в економічному зростанні. Накопичення, власне, говорить про приріст ресурсів ВВП, скоригований на вибуття капіталу внаслідок його фізичного і морального зношення. Рівень накопичення забезпечує стійкий стан економіки з найвищим рівнем споживання населення на середньо- і довгострокову перспективу. Суттєвими факторами є також стан торговельного і платіжного балансів, паритети купівельної спроможності та залежні від них пропорції міжнародного обміну.

Інвестиції в основний капітал в Україні у 1991–2007 роках збільшилися в середньорічному вимірі в 1,32 раза і становили на кінець періоду 49,4 млрд грн у порівняльних цінах, поступаючись рівню 1990 року на 1/3. У 2001–2007 роках спад початкового періоду ринкової трансформації був значною мірою компенсований. Постає стратегічне завдання подальшого підвищення обсягів накопичення, збільшення його норми у структурі ВВП за категоріями кінцевого використання що найменше до 25%. Не слід виключати і можливості вищого накопичення, відповідно до завдань технологічної модернізації економіки (табл. 3).

Таблиця 3

**Інвестиції в основний капітал України та їх динаміка
у 1991–2007 роках**

Роки	Інвестиції в основний капітал (середньорічні у визначеному інтервалі, у порівняльних цінах), млн грн	Темпи зростання (зниження) інвестицій в основний капітал	
		до 1990 року, %	середньорічні у визначеному інтервалі, %
1990	55368		
1990–1995	30314	54,75	0,78
1996–1997	12003	21,68	0,84
1998–2000	12768	23,06	1,07
2001–2003	19773	35,71	1,2
2004	30856	55,72	1,28
2005	31439	46,58	1,02
2006	30689	56,78	1,19
2007*	49385	67,60	1,32

* Попередні дані, обчислені за результатами I півріччя відповідного року.

Джерело: розраховано за матеріалами статистичних щорічників України за відповідні роки.

У цьому контексті необхідно розв'язати гострі соціальні питання зростання фонду споживання і подолання бідності. Досі понад 50% населення має середньодушові сукупні витрати на місяць нижчі за прожитковий мінімум. При цьому в економічній науці поширюється гіпотеза, що відносно рівномірний розподіл доходів найбільше сприяє політиці економічного зростання на випереджувальних засадах.

В Україні вже склалося певне співвідношення між приростами ВВП, фондів споживання і накопичення. Хоча воно потребує гнучкої корекції, не слід переходити об'єктивну межу між накопиченням і споживанням, коли впливові політичні сили наголошують на необґрунтованому збільшенні бюджетних витрат. У деяких постсоціалістичних країнах не варто ігнорува-

ти негативний досвід пропорції накопичення – споживання. Отримавши політичну незалежність, вони згорнули промисловість і перенесли акцент на традиційні види господарської діяльності, що суперечить характеру сучасного урбанізованого світу. Зокрема, в Киргизії кінцеве споживання 2005 року становило 104% до ВВП, у Молдові – 105,4%. У Гвінеї-Бісау відповідний показник дорівнює 110,5%, Мадагаскарі – 131,9%, Нігерії – 101,4% тощо. В таких випадках нагромаджуються борги, відсутніми є перспективи розвитку, утворюються зони застійної бідності та жебрацтва. Натомість у країнах із високою нормою накопичення, зокрема Люксембурзі, Ірландії, Норвегії, Кореї, Малайзії тощо, досягнуті високі параметри душевого виробництва ВВП і споживання населення.

Низці регіонів України властиве зниження промислово-інвестиційної діяльності. В 1990–2006 роках за збереження на кінець періоду обсягів промислового виробництва у країні загалом відповідний показник у Львівській області становив 63,6%, Сумській – 67,3%, Херсонській – 44,8%. У Запорізькій області, а також Миколаївській, Сумській, Тернопільській, Чернігівській областях падіння показника валової продукції сільського господарства було більше, ніж у середньому по країні. Це ставить нові вимоги перед регіональною політикою.

Економічне зростання випереджувального типу не виключає застосування окремих елементів доганяючого розвитку, що обумовлює диференційований підхід до стратегічних орієнтирів у процесі розширеного відтворення ВВП. Сюди входить:

- стратегія *"переслідування"* (копіювання), яка полягає в освоєнні випуску конкурентоспроможної продукції, що вже виробляється в розвинутих країнах. Ця стратегія має застосовуватися у виробництві побутової техніки, двигуно-, автомобілебудування, хімічній промисловості тощо;

- стратегія *"лідерних технологій"*, яка передбачає використання власних науково-технічних досягнень на основі накопичення основного капіталу для створення нових видів продукції та технологій, формування попиту на них і виходу на нові ринки. Таку стратегію доцільно застосовувати в оборонній, аерокосмічній, суднобудівній промисловості, хімічному, важкому й енергетичному машинобудуванні, індустрії інформаційних технологій, інших наукомістких виробництвах;

- *"проривна"* стратегія, яка полягає у створенні принципово нових видів продукції, що випереджають сучасні зразки на одне – два покоління. Ця стратегія базується на концепції *"обганяти не доганяючи"*, має селективний характер і здійснюватиметься в науково-технічних установах і на інноваційних підприємствах на засадах підвищення частки інноваційного накопичення.

Загальним для кожної з цих стратегій є досягнення нового технологічного рівня.